

УДК 94[323+327(100)]

ВОЄННА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОГОВОРУ ПРО КОЛЕКТИВНУ БЕЗПЕКУ (ОДКБ): ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Слободян О. Ф.

*помічник Голови Державної прикордонної служби України, прес-секретар
здобувач Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної
політики України та НАН України*

Розкрито історичні аспекти розвитку воєнної політики держав ОДКБ. Вказано на причини російського воєнно-політичного домінування на пострадянському геополітичному просторі. Наголошено на російських намірах забезпечувати подальше домінування в регіоні.

Раскрыты исторические аспекты развития военной политики государств ОДКБ. Указаны причины российского воєнно-політического доминирования на постсоветском геополітическом пространстве. Отмечены российские намерения обеспечивать дальнейшее доминирование в регионе.

The historical aspects of development of military policy of the states of ODKB are exposed. It is indicated on reasons of the Russian military-political prevailing on post-soviet geopolitical space. It is marked Russian intentions to provide the subsequent prevailing in a region.

Ключові слова: воєнна політика, воєнна політика Росії, воєнно-блокова політика, воєнно-політична діяльність, воєнно-політичний курс.

Актуальність теми. Процеси вироблення (синхронізації) воєнної політики нових незалежних держав, що виникли на пострадянському геополітичному просторі, відбувалися в умовах стрімкого розпаду союзної (централізованої) політичної системи та паралельного формування нових владних центрів. Нові державотворчі еліти орієнтувалися на необхідність воєнно-політичного самовизначення очолюваних ними республік, проте навряд чи усвідомлювали послідовність необхідних дій та їх кінцеві результати. За таких умов лідерство у воєнно-політичних перетвореннях взяла на себе Російська Федерація. Результатом російського впливу на пострадянські республіки стало створення Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), наслідки практичної діяльності якої не є вражаючими. Особливості воєнно-політичної поведінки держав, що входять до складу ОДКБ, викликають певну цікавість та можуть бути предметом політологічного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хронологічно процес вироблення спільної оборонної політики пострадянськими державами мав наступний вигляд. 21.12.1991 р. глави 11 союзних республік, що були засновниками СНД, підписали протокол про покладення командування Збройними Силами колишнього СРСР «до їх реформування» на Міністра оборони СРСР маршала авіації Є. Шапошнікова. 14.02.1992 р. глави 9 держав СНД призначили Є. Шапошнікова Головнокомандувачем Об'єднаними збройними силами (ОЗС) СНД. 20.03.1992 р. на основі Міністерства оборони СРСР було створено Головне командування ОЗС СНД. 24.12.1993 р. це командування було реорганізоване в Штаб з питань координації воєнного співробітництва держав-учасниць СНД.

Воєнно-політичні питання тісно переплетені з безпековими, оскільки і «воєнна», і «політична» безпека є невід'ємними складниками сфери національної безпеки будь-якої держави. Відповідно, новим етапом розвитку воєнної політики країн Співдружності слід вважати Раду безпеки СНД по боротьбі з тероризмом, створену на вересневому (2004 р.) саміті в Астані (Казахстан).

З 01.01.2006 р. функції координатора воєнної політики країн Співдружності виконують Штаб з питань координації воєнного співробітництва СНД, створений при Раді Міністрів оборони держав-учасниць Співдружності, а також Секретаріат цієї Ради.

Специфічним воєнно-політичним органом країн СНД, ініційованим РФ та побудованим відповідно до кремлівського розуміння питань безпеки й оборони на пострадянському просторі, стала ОДКБ або Ташкентський пакт [20]. Нормативно-правовою основою Організації став Договір про колективну безпеку, підписаний в Ташкенті главами Вірменії, Казахстану, Киргизії, Росії, Таджикистану й Узбекистану 15.05.1992 р. У 1993 р. до ОДКБ долучилися Азербайджан, Білорусія і Грузія.

ОДКБ позиціонує себе в якості регіональної міжнародної організації, головними цілями якої є «зміцнення миру, регіональної і міжнародної безпеки й стабільності, захист на колективній основі територіальної цілісності й суверенітету держав-членів, пріоритет у досягненні яких держави-члени надають політичним засобам» [16].

Теоретично ОДКБ має воєнний потенціал, достатній для ефективного силового (збройного) впливу на зовнішні та внутрішні небезпеки з метою нормалізації обстановки в зоні своєї відповідальності. Наприклад, у межах Організації за ініціативою Росії створено три ударні угруповання: східноєвропейське (збройні сили Росії та Білорусі), Кавказьке (збройні сили Росії та Вірменії), Центральноазіатське (Росія, Казахстан, Узбекистан, Киргизія, Таджикистан) [11].

Воєнна політика Російської Федерації. Збройні сили РФ дещо перевищують 1 млн. осіб. Станом на 2015 р. країна має досить високий ступінь мілітаризації – понад 17 військовослужбовців на 1000 чол. населення.

Останнім часом Росія різко активізувала свою воєнну політику. За підсумками абхазьких та південно-осетинських подій 2008 р., пов'язаних з вторгненням російських військ на територію Грузії та територіальним розчленуванням цієї країни, – російське керівництво ввело в дію нові концептуальні документи – Воєнну доктрину РФ (2010 р.) та Стратегію національної безпеки Росії до 2020 р. Деякі воєнно-доктринальні положення викликали негативну реакцію керівництва НАТО та були розкритиковані західними країнами [17]. Виходячи з цього, слід враховувати особливе значення воєнно-політичних цілей РФ та конкретних воєнно-реформаційних заходів у загальному переліку дій російського керівництва [14].

У XXI ст. РФ стала реально «воюючою країною». Крім згаданої вище участі в грузинських подіях, Росія у 2014 р. в порушення фундаментальних принципів міжнародного права, двосторонніх угод, засад добросусідства і партнерства окупувала частину української території – АР Крим і м. Севастополь, розпочала проти України пряму агресію з метою її подальшого утримання в політичній і економічній залежності. У 2015 р. перелік воєнних акцій РФ поповнився «антитерористичною операцією» на території Сирії.

Воєнна політика Білорусі. Білоруські збройні сили, складаючись з 65 тис. осіб (7 військовослужбовців на 1000 чол. населення), відносяться до умовної групи «середніх» європейських армій [19]. Формально Республіка Білорусь є однією з найбільш «проросійських» держав пострадянського простору.

Вкажемо на повільність й неповноту виконання сторонами своїх союзницьких зобов'язань. Після відомих подій 2014 р., пов'язаних з окупацією Росією частини української території (АР Криму, м. Севастополя), – білорусько-російська співпраця у форматі Союзної держави фактично призупинилася.

Принаймні саме так можна трактувати організаційну діяльність Президента РБ О. Лукашенка щодо підготовки та підписання Мінського протоколу від 05.09.2014 р., спрямованого на імплементацію мирного плану Президента України П. Порошенка та ініціатив Президента РФ В. Путіна з метою припинення вогню на Сході України, а також Другої мінської угоди від 12.02.2015 р., спрямованої на деескалацію збройного конфлікту на території Донецької і Луганської областей.

Попри це, стверджувати про «урівноваження» промосковського вектору воєнної політики Білорусі її західним антиподом явно передчасно.

Воєнна політика Вірменії. Вірменська армія складається з приблизно 40 тис. осіб (9,9 військовослужбовців на 1000 чол. населення).

Основними загрозами, спрямованими проти Вірменії, зокрема, вважаються: зазіхання інших держав на фізичне існування населення Республіки Вірменія (пам'ять про геноцид вірмен на початку XX ст.), незалежність, суверенітет і фізичну цілісність держави; втручання у внутрішньо-вірменські справи; наявність нагірно-карабахського конфлікту, намагання Азербайджану досягти воєнної зверхності над Республікою Вірменією та вирішити нагірно-карабахський конфлікт збройним шляхом; підготовка воєнних дій проти Вірменії та (або) Нагірно-Карабахської Республіки; створення, зміцнення та розширення союзів, спрямованих проти Вірменії (стратегічний союз Азербайджану та Туреччини); азербайджанські ініціативи щодо економічного та енергетичного блокування Вірменії тощо [1].

Основним фактором, що визначає якість та спрямованість воєнної політики Єревану, є російська військова присутність на вірменській території (зокрема, 102-а воєнна база в Гюмрі, авіабаза «Єребуні», прикордонні війська РФ, що охороняють кордон з Туреччиною та Іраном. Всього – близько 13 тис. військовослужбовців).

Карабахський конфлікт визначив пріоритет РФ у воєнній політиці цієї закавказької країни. Для забезпечення ефективності у взаємному воєнному протистоянні Азербайджан та Вірменія використовують принципово різні джерела: Баку – фінанси, отримані від експорту нафти, Єреван – пільгові поставки зброї з Росії, а також членство в ОДКБ. Поки що воєнно-політичне співробітництво з РФ для Вірменії є безальтернативним, що усвідомлюється правлячою елітою країни [18].

У 2015 р. вірменське політичне керівництво ініціювало подальше збільшення військової присутності Росії на території власної країни. Планується створити базу Сил КСОР, базу миротворчих сил, а також Об'єднану авіаційну базу ОДКБ [12]. Кількість російських військовослужбовців може досягти 40 тис. осіб, що дорівнює кількісному складу власне вірменської армії.

Воєнна політика Казахстану. Збройні сили Казахстану становлять 108-110 тис. осіб (4,3 військовослужбовців на 1000 чол. населення).

Сучасний Казахстан, маючи невелике населення (16 млн. осіб за переписом 2009 р.), усвідомлює неможливість самостійного забезпечення військової безпеки в умовах подальшого нарощування загроз і небезпек воєнного характеру в регіоні Центральної Азії.

Ними, зокрема, визнаються: безпосередня близькість до ядерних держав – Росії, Китаю, Індії, Пакистану; неспівставність чисельності збройних сил та мобілізаційних ресурсів з аналогічними можливостями сусідніх держав, насамперед Китаю та Росії; вибухонебезпечна етноконфесійна обстановка в регіоні Центральної Азії, можливість подальшого нарощування незаконних збройних формувань за рахунок релігійних екстремістів, терористів, сепаратистів; недостатній рівень охорони державного кордону з огляду на його значну протяжність (15 тис. км); близькість осередків нестабільності: реальних (Афганістан) та потенційних (Тибет та Сінцзянь в КНР, Киргизстан, Узбекистан, Таджикистан); величезна територія країни; наявність значних покладів корисних копалин, у тому числі енергоносіїв, що може стимулювати бажання інших держав заволодіти ними; відсутність в армії досвіду сучасних бойових дій; критична залежність війська та військової інфраструктури від іноземних виробників озброєнь та військової техніки тощо [15].

Після підписання 28.03.1994 р. Договору про воєнне співробітництво Росія та Казахстан додатково підписали понад 60 двосторонніх документів, що свідчать про подальше посилення воєнної співпраці сторін [12].

Якщо узагальнити, то головними напрямками співпраці сторін у воєнній площині були й залишаються їх воєнно-технічне співробітництво, підготовка казахських військовиків у воєнних вишах РФ, забезпечення безпеки зовнішніх кордонів, взаємодія контррозвідок [7].

Попри зовнішню конструктивність казахсько-російської співпраці у воєнно-політичній сфері слід вказати на помітне посилення напруженості у відносинах сторін, що проявилася після російської анексії Криму (2014 р.) та вторгнення російських військ на Донбас (2014-2015 рр.). Зокрема, МЗС Казахстану виступило з різкою критикою висловлювань деяких російських політиків і чиновників про те, що у складі цієї азійської країни перебувають «історичні російські землі» [6].

Воєнна політика Киргизії. Киргизька армія є однією з найменших серед держав СНД – 12,5 тис. осіб (2,12 військовослужбовців на 1000 чол. населення).

Киргизія об'єктивно належить до умовної групи «малих держав». Країна змушена орієнтуватись на кілька «центрів сили», що мають стратегічні інтереси в Центральній Азії. До них відносять Росію, Китай і США, які прагнуть закріпитись в регіоні на максимально можливу перспективу [8].

Слід розрізняти формати російської та американської воєнної присутності в Киргизії, які не співпадають. Якщо російський авіаційний компонент є воєнною базою КСОР в межах багатосторонніх угод ОДКБ, розрахованих на тривалу перспективу, то американська база була тимчасовою, розрахованою лише на період проведення коаліційними силами антитерористичної операції в Афганістані.

Киргизко-китайське воєнно-політичне співробітництво обмежується форматом ШОС. При цьому Китай критикує американську воєнну присутність на території Киргизії.

Поки що Киргизстану вдається балансувати між Росією, США та КНР, почергово узгоджуючи власні воєнно-політичні ініціативи з інтересами «великих» країн. Подібну воєнно-політичну гнучкість деякі автори свого часу пропонували назвати політикою «відкладеного нейтралітету» [3].

Воєнна політика Таджикистану. Країна утримує збройні сили чисельністю 25 тис. осіб (0,84 військовослужбовців на 1000 чол. населення).

Таджикистан змушений реагувати на загрози й небезпеки воєнного характеру, головними джерелами продукування яких є гострі міжетнічні протистояння, територіальні суперечки, боротьба за водні ресурси, проблеми тероризму, наркотрафіку, неконтрольованої міграції.

Деякий час незалежний Таджикистан намагався балансувати між Росією та Заходом, прагнучи отримати «політичний зиск» з обох напрямків. На початку XXI ст. ситуація змінилась на користь РФ: «загострення проблем ісламського екстремізму, скорочення фінансової допомоги з боку європейських держав і США, посилення талібської загрози ... призвели до руйнування ілюзій відносно Заходу» [10]. Отже, маючи незначний воєнний бюджет та невелику армію, Таджикистан по аналогії з іншими «малими» центрально-азійськими

республіками змушений делегувати частину суверенітету Російській Федерації як через членство в ОДКБ, так і шляхом підтримання двосторонніх відносин. РФ утримує на території Таджикистану 201-у базу Сухопутних військ, термін перебування якої анонсовано на перспективу до 2042 р. У 2015 р. досягнута домовленість про посилення цієї бази авіаційними засобами (очікуване перекидання російських гелікоптерів на аеродром Айні) [13].

Душанбе намагається удосконалювати двостороннє співробітництво не лише з Росією, а і з КНР. Проте китайський напрямок поки що явно поступається російському.

Воєнна політика Узбекистану. Збройні сили цієї країни становлять 52 тис. осіб (1,96 військовослужбовців на 1000 чол. населення).

Про значення Узбекистану в розбудові Москвою пострадянського воєнно-політичного балансу свідчить те, що другою назвою ОДКБ є «Ташкентський пакт». Виходячи з цього, слід вказати на підвищену увагу Кремля до воєнно-політичних можливостей Узбекистану, постійні спроби їх практичного використання. Головними напрямками взаємодії Ташкенту й Москви у воєнній площині стали: розбудова об'єднаної системи ППО, воєнно-технічне співробітництво, спільне використання воєнних об'єктів, охорона кордону, підготовка воєнних кадрів у російських вишах, спільний випуск воєнно-транспортного літака Іл-76, проведення спільних навчань і тренувань тощо. Подібна розгалуженість міждержавних контактів стимулювала підписання у 2004 р. двостороннього Договору про стратегічне партнерство та Договору про союзницькі відносини.

Виходячи з цього, участь Узбекистану у пострадянських воєнно-політичних трансформаціях під егідою РФ не слід вважати послідовною та однозначно промосковською. Досить пригадати, що Узбекистан у 1992 р. стояв біля витоків створення ОДКБ, у 1999 р. – призупинив членство в Організації, у 2006 р. повернувся, у 2012 р. – знову призупинив [4].

В Узбекистані небезпідставно зазначають, що механізми ОДКБ з моменту створення цієї Організації жодного разу не були ефективно задіяні з метою нормалізації обстановки в зоні її відповідальності. Цього не сталося ні в Таджикистані, ні в Нагірному Карабаху, ні в Чечні. «Членство Узбекистану в ОДКБ є ланкою в ланцюгу подій і процесів, які об'єднує один смисл, а саме: Росія відновлює свій статус системо-утворюючої держави на пострадянському просторі, тобто статус держави, яка домінує в політичних процесах у рамках СНД» [5]. Звучать і більш жорсткі висновки: Узбекистан знову змінює свою геополітичну орієнтацію, сподіваючись повернути прихильність США. Узбекистан розміщений «на вістрі» ймовірного проникнення талібів з території Афганістану. Відповідно, Президенту І. Карімову потрібен більш потужний закордонний партнер, який до того ж здатен допомогти у протистоянні не лише із зовнішньою, але і внутрішньою загрозою – Ісламським рухом Узбекистану [9].

Висновок. ОДКБ була й залишається воєнно-політичним проектом Москви, мета якого – утримувати пострадянські республіки у максимально можливій залежності від РФ. Аргументів на користь самостійності воєнної політики держав-членів ОДКБ, позбавлених московської опіки, практично не існує. Винятком є Узбекистан, що намагається лавірувати між кількома «полюсами сили», почергово ставлячи або на Москву, або Вашингтон. Інші країни СНД задовольняються формальним входженням в пострадянську безпекову структуру, при цьому адекватно усвідомлюючи її обмежені практичні можливості. У видимій історичній перспективі ОДКБ збережеться, проте підстав вважати цю структуру ефективним механізмом забезпечення колективної безпеки її учасників поки що не спостерігається.

Література

1. Арустамян А. А. Военная политика Республики Армения и ее влияние на безопасность в Закавказье: дисс. ... к. политич. наук: 23.00.02 / Арустамян Армен Арамаисович. – М.: Военный Университет, 2008. – 201с.
2. Бабешко М. С. Военное сотрудничество России и Казахстана: двусторонний диалог и взаимодействие в рамках ОДКБ / М. С. Бабешко // Политические, военные и экономические факторы обеспечения безопасности в современных условиях. Сборник докладов молодых ученых на конференции (16 апреля 2009 г.). – М.: ИМЭМО РАН, 2009. – С. 86-92.
3. Богатуров А. Д. Отложенный нейтралитет? Центральная Азия в международной политике / А. Д. Богатуров // Россия в глобальной политике. – 2010. – № 2 (март-апрель).
4. Вайц Р. Выход Узбекистана из ОДКБ подчеркивает стоящую перед Россией дилемму / Р. Вайц [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://inosmi.ru/middle_asia/20120712/194828243.html.
5. Вооруженные силы Узбекистана: двадцать лет спустя после обретения независимости [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pipss.revues.org/3785>.

6. В России заговорили об аннексии Восточного Казахстана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://censor.net.ua/news/280457/>.
7. Гусев Л. Сотрудничество России и Казахстана в области безопасности / Л. Гусев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://old.mgimo.ru/news/experts/document188967.phtml>.
8. Дундич А. Киргизия между «великими»... / А. Дундич [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/twenty-three/014.htm>.
9. К чему приведет выход Узбекистана из ОДКБ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dw.com/ru/>.
10. Насретдинов Д. И. Внешняя политика Республики Таджикистан в контексте проблем региональной безопасности Центральной Азии (1991-2011 гг.): автореферат дисс. на соиск. учёной степени канд. истор. наук : спец. 07.00.15 «История международных отношений и внешней политики» / Д. И. Насреддинов. – М.: ФГБОУ ВПО «Российского университета дружбы народов», 2013. – 31 с.
11. Организованная неприступная группировка / ОДКБ создает мощный ударный кулак в Центральной Азии // Коммерсант. – 2009. – 29 мая.
12. Россия расширяет военное присутствие в Армении [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lratvakan.com/news/75436.html>.
13. Россия усилит военную базу в Таджикистане [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rbc.ru/politics/07/10/2015/5614e0719a7947892>.
14. Сизов В. Ю. Военная политика и военная безопасность России / В. Ю. Сизов // Интернет издание Россия и Америка в XXI веке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rusus.ru/?act=read&id=191>.
15. Смагулов К. Государственная политика обеспечения военной безопасности Республики Казахстан / К. Смагулов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/19_AND_2012/Politologia/7_114118.doc.htm.
16. Статут Організації Договору про колективну безпеку [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=124.
17. Roger McDermott. New Russian Military Doctrine Opposes NATO Enlargement. February 16, 2010. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.worldsecuritynetwork.com/showArticle3.cfm?article_id=18208&topicID=57.
18. Russia Relations: Geography Matters // Spotlight on Armenia / Adam Hug (ed.). L.: Foreign Policy Centre, 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fpc.org.uk/fsblob/1331.pdf>.
19. The Military Balance 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://uk.wikipedia.org/wiki>. – Список країн за чисельністю збройних сил.
20. The Prospects of a New Cold War? Towards the Consolidation of the Russian-led CSTO Military Alliance // Global Research, 08.05.2009.